

Trestní právo hmotné, jeho funkce a jeho místo v právním řádu

§ 1 Trestní právo, jeho pojem a funkce

A. Česká republika má od roku 2009 nový trestní zákoník (č. 40/2009 Sb.). **České trestní právo je součástí českého právního řádu a je odvětvím veřejného práva. Cílem trestního práva je chránit práva fyzických i právnických osob a další elementární hodnoty garantované Ústavou ČR a Listinou základních práv a svobod (tzv. právní statky) a v konfliktních případech prosadit právo proti bezpráví. Míněna je ochrana před trestnými činy vypočtenými taxativně v trestněprávních normách. Trestněprávní ochrana záleží v tom, že trestní právo určuje, které ze společensky škodlivých činů jsou trestné, a stanoví tresty za jejich spáchání a upravuje i ukládání ochranných opatření** (ochranné léčení, zabezpečovací detence, zabránění věci a ochranná výchova). Právě v trestním právu nejvýrazněji vystupují základní etické hodnoty, na kterých je založen právní stát a občanská společnost. Z nich vychází utváření právních statků, trestněprávních norem a skutkových podstat trestných činů i pravidel pro aplikaci trestních sankcí.

Vymezujeme-li tedy na základě těchto obecných přístupů **pojem trestního práva**, musíme vyjít z ochrany, kterou trestní právo poskytuje před kriminalitou, která útočí proti nejdůležitějším právním statkům naší společnosti v daném stadiu jejího vývoje, tedy nejdůležitějším chráněným právním hodnotám či chráněným společenským zájmům (objekt či předmět ochrany trestného činu). Chráněnými právními statky jsou zejména práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob a dalších subjektů, jakož i právem chráněné zájmy společnosti a státu, včetně ústavního zřízení České republiky. V té souvislosti je však třeba zdůraznit, že ze subsidiárního charakteru

trestního práva vyplývá, že trestněprávní ochrana je namístě jen tehdy, pokud k ochraně nepostačují prostředky jiných právních odvětví, zejména práva správního, občanského, rodinného, obchodního apod., neboť trestněprávní řešení je třeba považovat vždy za nejzazší řešení ve smyslu principu *ultima ratio* (srov. § 12 odst. 2). Lze tedy říci, že trestní právo chrání práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob a dalších subjektů, jakož i právem chráněné zájmy společnosti a státu, včetně ústavního zřízení České republiky, jen tehdy, jestliže právní prostředky jiných právních odvětví k jejich ochraně nepostačují. V tomto smyslu se někdy mluví o trestním právu jako o právu sekundárním (druhotném) a někdy i o jeho podpůrné fragmentární povaze, neboť normy trestního práva neupravují primární předmět mimotrestní právní regulace v celé jeho šíři, ale vybírají si jen určité fragmenty společenských vztahů, které jsou primárně chráněné (upravené) jinými právními odvětvími.¹ Nebylo by však jistě správné chápat to v tom smyslu, že trestní právo je jen jakýmsi doplňkem tohoto primárního předmětu právní regulace ve smyslu jeho sankcionování, neboť jde o právo zcela samostatné, které vykazuje veškeré elementy práva ve smyslu právního odvětví, neboť jednoznačně vymezuje předmět ochrany jak obecně tím, že vymezuje, co je trestný čin, a vlastním pojmoslovím stanoví podmínky trestní odpovědnosti, tak i konkrétně vymezením jednotlivých skutkových podstat trestných činů, a stanovením zvláštních trestních sankcí. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že trest je specifickou sankcí pouze práva trestního.² Doplňujícím prostředkem ochrany v rámci trestních sankcí jsou ochranná opatření, která však již nejsou vlastní jen trestnímu právu.³

V návaznosti na to si můžeme **definovat trestní právo hmotné** jako odvětví veřejného práva, které chrání nejdůležitější právní statky naší společnosti, zejména práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob a dalších subjektů, jakož i právem chráněné zájmy společnosti a státu, včetně ústavního zřízení České republiky před trestnými činy taxativně uvedenými v trestněprávních normách tím, že vymezuje, co je trestný čin, stanoví podmínky trestní odpovědnosti, okolností vylučujících trestní odpovědnost

¹ Kratochvíl, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 9–10.

² Např. ve správním právu se tento pojem nepoužívá – srov. např. § 11 zák. o přestupcích, podle kterého lze za přestupek uložit tyto sankce: a) napomenutí, b) pokutu, c) zákaz činnosti, d) propadnutí věci.

³ Jsou ukládány i ve správním právu – srov. např. § 16 zák. o přestupcích, podle kterého ochrannými opatřeními jsou omezující opatření a zabránění věci.

a důvody zániku trestní odpovědnosti, druhy trestních sankcí, způsob jejich ukládání, výkonu i zániku jejich výkonu, včetně podmínek zahlázení odsouzení. Trestní právo hmotné se uplatňuje i v rámci trestněprávních vztahů, když **základním trestněprávním (hmotněprávním) vztahem** je poměr pachatele trestného činu a státu, který vzniká spácháním trestného činu, kde právu státu uložit pachateli trestní sankci odpovídá jeho oprávnění, aby bylo přitom postupováno jen podle a v rámci ustanovení trestního zákoníku.

Proto se někdy trestní právo hmotné definuje jako systém právních norem regulujících vznik, změnu a zánik ochranných trestněprávních vztahů.⁴ Takový přístup k vymezení pojmu trestního práva hmotného však nepovažujeme za zcela přesný, neboť v případě vzniku trestněprávního vztahu již trestněprávní ochrana selhala a došlo ke spáchání trestného činu. Trestní právo však svou ochrannou funkci splňuje i v případě, kdy ještě nedošlo ke spáchání trestného činu, a proto definice trestního práva hmotného zaměřující se na vznik, změnu a zánik trestněprávních vztahů, byť zdůrazňující ochrannou funkci těchto vztahů, je příliš zužující, když náležitě nevyjadřuje ani preventivně-represivní funkci trestního práva, zejména pokud se zaměřuje na předcházení trestné činnosti.

Rozlišujeme **trestní právo hmotné (materiální)** stanovící, co je trestným činem a jaký trest lze za něj uložit a jaké ochranné opatření lze při jeho spáchání uložit, a **trestní právo procesní (formální)** upravující trestní řízení, tj. procedurální postup trestních orgánů v trestních věcech.⁵ Někdy se mluví i o tzv. **trestním právu vykonávacím** (míněny jsou zvláště právní normy upravující výkon trestů a ochranných opatření). Jakkoli je smyslem trestního práva procesního prosazení trestního práva hmotného, je třeba mezi hmotněprávním a procesněprávním aspektem obvykle přísně rozlišovat. Zvláště je nutno rozlišovat mezi pachatelem (hmotněprávní termín) a podezřelým, obviněným, obžalovaným či odsouzeným (procesněprávní termíny), mezi tresty a ochrannými opatřeními (hmotněprávní sankce) a předvedením, zadržením či vazbou (procesněprávní opatření) i v jiných směrech. Tyto difference

⁴ Kratochvíl, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 10. Srov. i definici v Kratochvíl, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 8: „Trestní právo hmotné je systém právních norem regulujících vznik, změnu a zánik trestněprávních vztahů, jejichž prostřednictvím sleduje stát veřejnoprávní, fragmentární a subsidiární ochranu individuálních a celospolečenských zájmů, vztahů před pro společnost neškodlivějšími, nejzávažnějšími útoky fyzických či právnických osob na ně.“

⁵ Fenyk, J., Císařová, D., Gřivna, T. a kol. *Trestní právo procesní*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015. Jelínek, J. a kol. *Trestní právo procesní*. 3. vyd. Praha: Leges, 2013. Šámal, P., Musil, J., Kuchta, J. a kol. *Trestní právo procesní*. 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2013.

vystoupí názorně do popředí při srovnání hmotněprávního vztahu, který vzniká spácháním trestného činu mezi jeho pachatelem a státem, a hlavního procesněprávního vztahu, kterým je vztah mezi obviněným (obžalovaným) a orgány činnými v trestním řízení. Trestní právo hmotné je kodifikováno v trestním zákoníku, trestní právo procesní je kodifikováno v trestním řádu. Tato učebnice je věnována trestnímu právu hmotnému.

Podobně jako v občanském právu můžeme od **trestního práva ve smyslu objektivním**, jako souhrnu závazných a vynutitelných právních norem upravujících trestní moc státu a poskytujících shora uvedenou ochranu nejdůležitějším právním statkům, odlišovat **trestní právo ve smyslu subjektivním**, které obsahuje právo státu, aby za činy, které jsou v trestním zákoníku označeny za trestné (srov. § 13 odst. 1), ukládal prostřednictvím trestních soudů trestní sankce (tresty a ochranná opatření), které trestní zákon stanoví (§ 36 a násl.). Trestní právo subjektivní v tomto smyslu však není ničím jiným než jednou z funkcí státu, která nezbytně vyplývá z trestního práva ve smyslu objektivním.

Součástí trestního práva hmotného je i **trestní právo mezinárodní**, které je třeba odlišovat od mezinárodního trestního práva, které je součástí mezinárodního práva veřejného a upravuje trestní odpovědnost fyzických osob za zločiny podle mezinárodního práva, jimiž se rozumí zločiny proti míru, válečné zločiny a zločiny proti lidskosti, o kterých rozhodují mezinárodní trestní tribunály (např. stálý Mezinárodní trestní soud v Haagu zřízený na základě tzv. Římského statutu přijatého dne 17. 7. 1998).⁶ Trestní právo mezinárodní je součástí vnitrostátního práva, neboť se jím rozumí ty součásti trestního práva hmotného, které jsou důsledkem promítnutí mezinárodních závazků (zejména ve formě mezinárodních smluv) do trestního zákoníku (srov. hlavu XIII zvláštní části trestního zákoníku o trestných činech proti lidskosti, proti míru a válečných trestných činech).

O trestním právu hmotném se někdy hovoří jako o trestním právu v užším slova smyslu nebo jako o kriminálním trestním právu, neboť vedle něj existuje i správní trestní právo, kde ovšem nauka správního práva přesněji hovoří o **správním trestání**, které je součástí práva správního a nikoli trestního, byť se také významně podílí na ochraně před protiprávními činy, které však mají povahu správních (nikoli trestních) deliktů (přestupky, jiné správní delikty fyzických osob a správní delikty právnických osob), za něž jsou ukládány

⁶ Srov. Šturma, P. *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2., doplněné vyd. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 83 a násl.

správní sankce (nikoli tresty), a proto podle našeho názoru není vhodné užívat pojem „správní trestní právo“, který může být i zavádějící.⁷

B. Funkce trestního práva se vyvozují z koncepce právního státu, vycházející zejména z vázanosti demokratického státu právem a z ochrany lidských práv, jakož i v návaznosti na to z postavení trestního práva v našem právním systému. Přitom je třeba reflektovat i základní ústavní principy zákonitosti, garance lidských práv a svobod a ochrany individuálních a společenských zájmů. S přihlédnutím k obecným funkcím práva se na tomto podkladě pak zpravidla vymezují ochranná, regulativní a preventivně-represivní funkce trestního práva.

Listopadová revoluce, ze které vzešel náš současný demokratický systém, vedla a vede nutně k metamorfóze celého právního řádu včetně práva trestního. Při této demokratické trestněprávní reformě je třeba vycházet v první řadě z komplexu mezinárodních dokumentů o lidských právech, zejména ze Všeobecné deklarace lidských práv, z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, z evropské Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, z dokumentů Helsinské konference i z jiných mezinárodních dokumentů. Dlouhá řada novelizací trestního práva hmotného, ke kterým od té doby došlo, nemohla toto očekávání splnit v celém rozsahu. Proto byl v roce 2009 přijat trestní zákoník (č. 40/2009 Sb.). Na nové kodifikaci trestního práva procesního se pracuje.

Základní funkcí trestního práva je ochrana společnosti před kriminalitou, tj. ochrana před trestnými činy, za které lze považovat pouze činy vyššího stupně škodlivosti pro společnost (pro chráněné právní statky).⁸ Ochrana společnosti před kriminalitou se uplatňuje především **prostřednictvím postihu trestných činů**, za které lze považovat pouze ty protiprávní činy, které trestní zákoník označuje za trestné a jejichž znaky jsou uvedeny v tomto zákoníku (srov. § 13 odst. 1); jiný zákon v současné době nestanoví trestné činy, byť trestní odpovědnost mladistvých a sankce jim ukládané upravuje zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže (§ 109; srov. i § 110) a trestní odpovědnost právnických osob a sankce jim ukládané upravuje zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim (srov. § 110). **Trestní právo** jako součást systému společenské a státní kontroly se soustřeďuje a omezuje na ochranu před trestnou činností, přičemž **musí významně přispívat k udržení kriminality v určitých hranicích**

⁷ Srov. Hendrych, D. a kol. *Správní právo. Obecná část*. 8. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 415 a násl.

⁸ K tomuto pojetí trestního práva viz Novotný, O. *O trestu a vězeňství*. 2. vyd. Praha: Academia, 1969, s. 7 a násl.

a podle možnosti i k jejímu postupnému omezování. Zároveň však musí být utvářeno v souladu s demokratickými, společensko-politickými, kriminologickými a právními idejemi.⁹ Vztah trestního práva vůči demokracii je především v tom, že trestní právo vytváří demokracii náležitý a potřebný prostor, ale zároveň nezasahuje a nesmí zasahovat do společenského, politického a hospodářského života z jiného důvodu než k ochraně před trestnými činy vymezenými v trestním zákoníku, popř. v dalších zákonech, které jsou prameny trestního práva. Tím ochranná funkce navazuje na **zásadu subsidiarity trestní represe**, včetně principu *ultima ratio* (§ 12 odst. 2), čímž tato funkce brání i tzv. hypertrofii trestní represe, která je příznačná pro totalitní režimy,¹⁰ byť i v demokratických režimech v určitých obdobích může docházet k zostřování trestní represe v závislosti na aktuální společenské situaci.

Funkce regulativní spočívá v přesném **vymezení podmínek a hranic trestní odpovědnosti a vymezení podmínek ukládání trestů a ochranných opatření**, včetně stanovení jejich druhu a výměry, čímž navazuje na zásadu zákonnosti (§ 12 odst. 1). Tím, že regulativní funkce diferencuje formy, kritéria a hranice uplatňování trestní odpovědnosti a právních následků trestné činnosti, napomáhá správné kvalifikaci spáchaných skutků a uložení spravedlivých a přiměřených trestů a ochranných opatření jejich pachatelům.

Na ochrannou funkci trestního práva navazuje **funkce preventivně-represivní**, která v sobě zahrnuje v dialektické jednotě prevenci i represii, poněvadž trestní právo se zaměřuje nejen na předcházení trestné činnosti, ale současně i na diferencovaný a individualizovaný spravedlivý postih pachatelů trestných činů. Jednota prevence a represe se uplatňuje jak z hlediska základů trestní odpovědnosti, tak i při ukládání trestů. V případech spáchání trestných činů trestní právo působí v souladu s touto funkcí represivně i preventivně.

V rámci pojetí trestní odpovědnosti trestní právo působí jak preventivně stanovením skutkových podstat trestných činů a dalších podmínek trestní odpovědnosti, tak i represivně uplatňováním trestní odpovědnosti vůči pachatelům (fyzickým osobám a právníkům osobám) konkrétních trestných činů. Stejně tak v oblasti trestních sankcí plní funkci ochrany společnosti uložený trest jak vůči pachateli trestného činu, kterému byl trest vyměřen, čímž se projevuje moment

⁹ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M. *Trestní právo hmotné. 1. Obecná část*. Praha: CODEX Nakladatelství Hugo Grotius, a. s., 1992, s. 14; 2., přepracované vydání. Praha: Codex, 1995, s. 12; 3., přepracované vydání. Praha: Codex, 1997, s. 12; 4., přepracované vydání. Praha: ASPI Publishing, 2003, s. 15.

¹⁰ Novotný, O., Vanduchová, M. a kol. *Trestní právo hmotné. 1. Obecná část*. 5. vyd. Praha: ASPI, 2007, s. 30–32.

represe (ve formě postihu pachatele a zabránění mu v další trestné činnosti), ale zároveň i moment **individuální prevence** (ve formě výchovy pachatele – fyzické osoby k řádnému životu, jeho resocializace a reintegrace do společnosti, anebo u pachatele – právnické osoby k ovlivnění její další činnosti, aby byla v souladu s právním řádem a aby se vyvarovala protispolečenských trestných činů), a současně i moment **generální prevence** vůči dalším osobám – potenciálním pachatelům – fyzickým osobám a právnickým osobám (výchovné působení trestu na ostatní členy společnosti). Preventivní význam trestního práva je však třeba spatřovat i v tom, že zákonné definice trestných činů pomáhají při formování pravidel řádného chování lidí ve společnosti, při utváření právního vědomí lidí a veřejného mínění, ale i v některých jiných směrech. Trestní právo je ovšem pouze součástí systému sociální a státní kontroly a při ochraně před kriminalitou musí být jeho působení doplněno o mimotrestní preventivní opatření.

Přestože se někdy tato funkce dělí na funkci preventivní a funkci represivní, není to podle našeho názoru správné, neboť tyto funkce nelze od sebe oddělit, když preventivní působení je vždy spojeno i s represivním působením a naopak. Nezbytné spojení působení preventivního a represivního je možné také ukázat na tom, jak trestní právo zabraňuje pachateli v dalším páchání trestné činnosti, když se tak může stát přímo tím, že se pachateli uložením např. trestu odnětí svobody fyzicky znemožní dopustit se určitého jednání, anebo nepřímo už samotnou existencí trestu v zákoně za určité jednání a obavou z jeho uložení a výkonu, vědomím jeho neodvratnosti nebo určitým specifickým způsobem výkonu některých druhů trestů (např. obecně prospěšných prací, které jsou vykonávány na veřejnosti).

Proto i autoři, kteří tyto funkce trestního práva oddělují,¹¹ buď poukazují na zásadu jednoty trestní prevence a represe, neboť trestněprávní prostředky, které využívá trestní právo, mají nejen represivní, ale plní mimo negativních úloh i preventivní účel,¹² anebo uvádějí, že individuální represe působí zároveň do jisté míry (svou určitou částí, tj. výchovnými metodami negativní povahy) jako represivní prostředek výše zmíněné individuální prevence, a to pokud možno s účinkem i generálně preventivním. Tím je individuální represe vtahována do „hry“ rovněž jako prostředek generální prevence, platí pro ni obdobně vše, co bylo a bude řečeno o poměru individuální a generální prevence v souvislosti s uloženým trestem. Individuální preventivní funkce trestního práva se orientuje vedle metod pozitivních i na metody represivní, restriktivní ... ve smyslu negativní metody výchovy.¹³ Aby pak tito autoři překonali nutnost spojení preventivního a represivního působení, dovozují,

¹¹ Kratochvíl, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část. 3.*, přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 16–20; Baláz, P. *Trestné právo hmotné. Všeobecná a osobitná část. 1. zväzok.* Bratislava: IURA EDITION, 2001, s. 10–12.

¹² Baláz, P. *Trestné právo hmotné. Všeobecná a osobitná část. 1. zväzok.* Bratislava: IURA EDITION, 2001, s. 11.

¹³ Kratochvíl, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část. 3.*, přepracované a doplněné vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 19.

že individuální prevence a individuální represe představují překrývající se kruhy, přičemž toto „překrytí“ je tvořeno negativními preventivně výchovnými metodami působení na pachatele, tzn. individuální preventivní represí. Mimo toto překrytí stojí na jedné straně individuální zabraňující represe a na straně druhé individuální pozitivní prevence.¹⁴ Tato řešení však dostatečně nevyjadřují shora uvedený dialektický vztah prevence a represe, jak je vyjádřen ve shora uvedeném vymezení funkce preventivně-represivní.

Základním vztahem jednotlivých funkcí trestního práva je vztah funkcí ochranné a regulativní, který je doplněn působením funkce preventivně-represivní. Aniž bychom chtěli podceňovat působení regulativní funkce trestního práva, máme za to, že **dominantní je působení ochranné funkce trestního práva**, a to jak z hlediska působení ve společnosti, tak i ve vztahu ke kriminalitě. Na druhé straně je ochranná funkce **zajišťována prostřednictvím regulativní funkce trestního práva**, čímž se právní regulace stává prostředkem ochrany trestním právem chráněných právních statků, jakož i naplňování dalších cílů, obsažených zejména ve funkci preventivně-represivní. Při uplatňování funkce preventivně-represivní je totiž třeba také dbát na **vyvážené uplatňování trestní represe a prevence** při ukládání trestních sankcí (srov. § 36 a násl.). Trestní zákoník z roku 2009 tu vychází ze zásady pomocné úlohy trestní represe (srov. § 38 odst. 2), což z hlediska účelu trestu znamená, že k jeho dosažení má vést jen nezbytná míra trestní represe, která je nutná s ohledem na povahu a závažnost spáchaného trestného činu, poměry pachatele, jeho dosavadní způsob života a možnosti jeho nápravy (§ 39). Negativním projevem nesprávného poměru mezi generální a individuální prevencí známým z minulosti je tzv. exemplární potrestání spočívající v tom, že se konkrétní přísnost trestu neodůvodňovala hledisky individuální prevence, ale potřebou odstrašit veřejnost přehnaně přísným trestem uloženým pachateli. Exemplární potrestání je tak vždy důsledkem porušení vyváženého vztahu mezi prevencí a represí a povýšení momentu trestní represe na úkor prevence (srov. nálezh Ústavního soudu publikovaný pod č. 47 ve sv. 10 roč. 1998 – I. díl Sb. n. a u. ÚS).

Jako součást systému sociální a státní kontroly se musí trestní právo soustředit a omezit na ochranu před kriminalitou, musí významně přispívat k udržení kriminality v patřičných mezích a podle možností i k jejímu omezení, přičemž musí být v souladu s demokratickými kriminálněpolitickými a právními vymoženostmi i utvářeno.

¹⁴ Kratochvíl, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. 3., přepracované a doplněné vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 19.

Proti těmto elementárním zásadám právní kultury se náš stát od roku 1948 neustále prohřešoval. Podobně jako ve všech totalitních státech došlo i u nás ke značné hypertrofii státních mocenských mechanismů, včetně **hypertrofie trestní represe**, což značně kontrastovalo s deklarovaným postulátem pomocné úlohy represe. Především bylo trestní právo koncipováno jako instrument k potlačení politické opozice, politických protivníků i lidí jiného politického, mravního či náboženského smýšlení a k postihu jednotlivých projevů neposlušnosti a bylo v těchto směrech vydatně uplatňováno. Protože trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích č. 117 z roku 1852 a zákon na ochranu republiky č. 50 z roku 1923, které tehdy u nás platily, dávaly v naznačených směrech státu málo možností, byl přijat v roce 1948 zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově-demokratické republiky, a v tomto duchu byla koncipována i řada ustanovení v pozdějším trestním zákoně č. 86/1950 Sb., i v trestním zákoně č. 140/1961 Sb. (viz zejména tehdejší ustanovení o trestných činech proti republice, o trestném činu výtržnictví podle § 202 tr. zákona z roku 1961 a o některých jiných trestných činech a jejich výklad v komentářích a v judikatuře).¹⁵ V těchto směrech byly důvodem postihu většinou činy, jimiž se občané stavěli totalitní moci na odpor a jimiž využívali svých nezadatelných lidských a občanských práv na svobodu pokojného shromažďování a sdružování, na svobodu přesvědčení a projevu, práva podílet se na vládě své země, práva svou zemi opustit a jiných práv a svobod, což jsou zajisté činy společensky adekvátní a prospěšné a nikoli činy škodlivé pro společnost.¹⁶ Škodlivost těchto činů pro tehdejší vládnoucí skupinu stranických a státních činitelů byla ovšem nepopíratelná. Trestního práva bylo dále používáno jako instrumentu politických a ekonomických reforem (např. při kolektivizaci zemědělství – ustanovení § 135 a § 136 tr. zákona z roku 1950 o trestném činu ohrožení jednotného hospodářského plánu a jiná ustanovení) i k pokusům o řešení ekonomických problémů represí (např. ustanovení § 128 tr. zákona z roku 1961 o trestném činu dodávky výrobku a prací zvláště vadné jakosti). Namísto práva nastoupil politický účel. Ale nespravedlnost se nestává spravedlností, má-li formu spravedlnosti, dostane-li formu zákona.

Ke zmíněné hypertrofii přispívalo však i **přečeňování úlohy trestního práva a možnosti trestů při ochraně před pravou kriminalitou**. Naivní představa o všemocnosti trestní represe, podle níž je v zájmu účinné ochrany společnosti používat širokých formulací skutkových podstat trestných činů a podle níž je účinnost trestů přímo úměrná jejich přísnosti, dlouhá léta dominovala. Tyto deformace trestní politiky, které byly často zdůvodňovány potřebami boje s kriminalitou, účinnost těchto snah ve skutečnosti nakonec zeslabily, vedly zejména k deformacím společenského právního a morálního vědomí, k určitému setření hranic mezi delikventy a řádnými občany a k opačným účinkům trestů či alespoň k zeslabení žádoucích účinků.

V šedesátých letech se v těchto směrech společenská situace poněkud zlepšila, avšak po potlačení Pražského jara v letech 1968 a 1969 opět došlo k podstatnému zhoršení. V období

¹⁵ K historickému vývoji trestního práva na našem území viz Malý, K., Soukup, L. (ed.) *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2004.

¹⁶ Pavlíček, V., Novotný, O. Ke vztahu ústavní svobody pouličních průvodů a manifestací a trestného činu výtržnictví. *Právník*. 1967, č. 9, s. 874.

tzv. normalizace bylo trestní právo rozšířeno o řadu nových deliktů. Zákon č. 150/1969 Sb., o přečinech, prohlásil za trestnou např. účast na akci narušující veřejný pořádek, odpírání plnit povinnosti vyplývající z pracovního zařazení v úmyslu podpořit akce poškozující zájmy socialistické společnosti aj., byly posíleny represivní prvky trestu odnětí svobody, byl zaveden tzv. ochranný dohled, který byl co do svého výkonu dohledem policejním apod.

Kroky k odstranění deformací trestního práva byly zejména novela z prosince 1989 (zák. č. 159/1989 Sb.), novela z května 1990 (zák. č. 175/1990 Sb.) a trestní zákoník č. 40/2009 Sb.

V návaznosti na to v posledních desetiletích neustále roste pozornost věnovaná problematice **kontroly kriminality**. Pod kontrolou kriminality je míněno úsilí státu i společnosti o udržení kriminality v určitých přijatelných mezích nebo o její omezování. Kontrola kriminality se uskutečňuje prostřednictvím trestněprávní strategie či preventivních strategií.

Trestněprávní kontrola se uplatňuje v případech, kdy došlo ke spáchání trestného činu. Někdy se o ní mluví jako o tzv. formální kontrole kriminality, kterou provádějí aplikace trestního práva k tomu povolané státní instituce, tj. trestní soudnictví, státní zastupitelství, policie, vězeňství i probační a mediační služba. Tresty a ochranná opatření jsou nepochybně významnou složkou široké oblasti kontroly kriminality. V naší společnosti tento represivní přístup zatím dokonce převažuje. Ve vyspělých státech se stále výrazněji prosazují tendence preferovat prevenci kriminality. Oproti trestní represi se prevence často jeví jako účinnější a méně nákladná a bezesporu i více perspektivní.

Preventivní strategie se uskutečňují hlavně v rámci **kriminální prevence**. O ní se někdy mluví jako o tzv. neformální kontrole kriminality, kterou provádějí společenské i státní instituce, rodina, škola, média, charitativní organizace, církve, veřejnost. Kriminální prevence záleží v předcházení trestným činům. Jedná se o nejrůznější aktivity mimotrestního charakteru orientované na kriminogenní faktory, na vytváření zábran proti páchání trestných činů, na omezování příležitostí a podnětů k páchání trestných činů i působení na potenciální pachatele a potenciální oběti. Kriminální prevence je orientována na takové sociální kriminogenní jevy, jako jsou prostituce, alkoholismus a jiné toxikomanie, nezaměstnanost, chudoba, záškoláctví, extremistické skupiny, kasína, bezdomovci aj., na deformace v oficiální politice a v právním řádu či v působení médií, které mohou mít kriminogenní účinky, a na otázky kriminálně preventivního či socializačního působení rodiny, školy, sociálních služeb a jiných institucí. Preventivní význam mohou mít i ustanovení mimotrestních zákonů. Takovým správným krokem bylo v nedávné době např. zrušení anonymních kont v peněžních ústavách (§ 782 občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. ve znění novely obsažené v zákoně č. 367/2000 Sb.; srov. k tomu i dílci § 2676 obč. zák.) Nejohroženější města zpracovávají preventivní programy zaměřené zvláště na opatření situační prevence (např. kamerové televizní systémy v městských kriminogenních zónách) a sociální prevence (např. práce s ohroženou mládeží). Iniciujícím a koordinujícím celostátním orgánem je Republikový výbor pro prevenci kriminality, jehož předsedou je ministr vnitra.

Rozlišování mezi trestní represi a kriminální prevencí je ovšem relativní potud, že kvalifikovaně aplikovaná trestní represe bezesporu má preventivní účinky a v tomto směru můžeme hovořit o prevenci represi.